

4. ELEŞTİREL KAYNAK (YAZIN) İNCELEME, HİPOTEZ ve STRATEJİ GELİŞTİRME

Birlikte Düşünelim

- Eleştirel olmak ne demektir?
- Hipotez nedir?
- Araştırmacı stratejisini belirlerken tamamen özgür müdür?
- Araştırma tasarımı dendiğinde ne anlamak gerekir?

Başlamadan Önce

Bir önceki bölümde bilimsel araştırma süreci konusu üzerinde duurlmuş, konunun belirlenmesinde yazma sürecine kadarki aşamalara değinilmişti. Bu bölümde, eleştirel kaynak taraması, hipotez geliştirme ve araştırma stratejisinin oluşturulması konuları açıklanmaktadır.

Giriş

Araştırmacı çalıştığı veya araştırma yapmayı planladığı alanda o güne kadar yapılmış çalışmaları toplamak, incelemek, sınıflandırmak, değerlendirmek yani kaynak/yazın incelemesi yapmalıdır. Bunun şu üç ana konuda araştırmacıya yardımı olacaktır:

- a) Alanda uzman derinliğinde bilgi sahibi olmak için kavramsal ve gözlemsel gelişmelere, güncel tartışmalara, alanın tarihsel gelişimine hâkim olmada,
- b) Yapmaya niyet edilen çalışmanın daha önce yapılanların bir tekrarı olmasından kaçınmada,
- c) Alanda yapılmış çalışmaların eksikliklerini veya alandaki boşlukları saptayarak özgün bir araştırma tasarlayabilmede.

Bilimsel çalışmalar daha önce yapılmış araştırmalar üzerine inşa edilirler. Bu yüzden, araştırmacı ilgilendiği konuya dair daha önce ne tür çalışmalar yapıldığını belirlemelidir. Ancak bu araştırmalara bakarak, araştırılan konu ile ilgili anlayışı daha ileri bir düzeye taşıyacak çalışmalar yapılabilir. Araştırma yapılacak konuda daha önce ne tür çalışmalar yapıldığı ise 'eleştirel bir kaynak incelemesi' ile ortaya konabilir. Buradaki 'eleştirel' kelimesine özellikle vurgu yapılmıştır. Çünkü kaynak incelemesi birçok çalışmada görüldüğü üzere 'X, Y, Z şunları söyledi' şeklinde daha önce yapılan çalışmaların 'nakledilmesi' için değil, söz konusu araştırma için yapabilecekleri katkının gerekçeleri ile ortaya konması için yapılır.

Daha önce yapılmış benzeri çalışmalarla bağlantı kurmanın en sağlıklı ve kullanışlı yolu, o çalışmalara dayalı olarak soru, önerme ve hipotez geliştirmektir. Bununla ilgili örnekler aşağıda verilecektir. Eleştirel kaynak incelemesinin sağlayacağı bir başka yarar ise daha önce yapılmış çalışmaların araştırma stratejilerinden faydalanmaktır.

4.1. Eleştirel Kaynak İncelemesi

Bilimsel etkinlik şüphe, memnuniyetsizlik, reddetme, daha iyisini arama ile başlar. Bunun anlamı bilimin öncelikli işlevlerinden bir ta-nesi var olanı sorgulamak, eleştirmek, daha iyisini

aramaktır.

KAYNAK İNCELEMESİNDE ELEŞTİRELLİK

Mantıksal (Analitik) Eleştirelilik: İncelenen çalışmadaki tutarsızlık ve çelişkilerin sorgulanması; daha önce fark edilemeyen bağlantıların, ilişkilerin kurulması; kurulmuş bağlantıların zayıflıklar ve üstünlüklerinin ortaya konmasıdır.

Gözlemsel Eleştirelilik: Gözlemlenen (araştırılan) olgunun gözlenme biçiminin, sürecinin, gözlem sonuçlarından yapılan çıkarımların sorgulanmasıdır.

Öz Eleştiri: Eleştirinin bir ucu başkalarını eleştirmek ise bir diğer ucu da öz eleştiridir. Araştırmacı çalışmasının literatür incelemesi kısmında “başkalarının” çalışmalarının eleştirisini; çalışmasının her aşamasında ise kendi eleştirisini (öz eleştiri) yapar.

Eleştirel kaynak incelemesi konusunun bazı kitaplarda “kaynak taraması” veya “yazın/literatür taraması” (Özdemir, 2008: 3. bl.) şeklinde ele alındığı görülmektedir. Bu kitapta ise kaynak incelemesinin “eleştirel” bir mantıkla yapılması gerektiği özellikle vurgulanmaktadır. Çünkü eleştirelilik daha iyiyi arayışın önkoşuludur. Aksi takdirde, Türk bilim topluluğu birbirini tekrarlayan, kendini aşma noktasında çaba sarf etmeyen çalışmalarla zaman kaybetmeye devam edecektir. Zira dergilerde yayınlanan makaleler, yapılan lisansüstü tezler, sunulan bilimsel bildiriler neredeyse birbirinin kopyası gibidir. Burada Quinton ve Smallbon, (2006:16) da haklı olarak ifade ettikleri “eleştireliliğin tek yönlü değil, çift yönlü olarak işlemesi, yani yazarın başkalarını eleştirirken sergilediği cömertliği kendi çalışmaları için de gösterme-si” gerektiğini bir kez daha vurgulamak gerekir.

Hacmi ne olursa olsun her bilimsel etkinlik, incelenen konuda başka araştırmacıların ne tür çalışmaları hangi yöntemlerle yapmış olduklarını öğrenmeyi gerekli kılar. Bu sayede, o alanda yazılanların, araştırmacının iddialarını doğrular veya reddeder nitelikte mi oldukları, farklı bulguların nasıl yorumlanması gerektiği gibi tartışmaların da yolu açılmış olur. Eleştirel kaynak incelemesinin zaman ve kaynak gerektirdiği açıktır. Yine de araştırmacı kendi araştırmasının varlık gerekçesini ortaya koymak, alan hakkındaki bilgisini geliştirmek ve pekiştirmek için sözü edilen konu hakkında yeterli düzeyde kaynak inceleme-si yapmak ve yeterince bilgi sahibi olmak zorundadır (Bordens ve Abbott, 2018: 67-68).

Araştırma, belli verilerin toplanıp çözümlenmesinden ve bunların ne olduğunun izah edilmesinden ibaret de değildir. Bütün araştırmacılar birçok veri ve malumatı toplayabilir. Önemli olan bunların sistematik ve tutarlı bir şekilde düzenlenmesi, sınıflandırılması ve çıkarım yapılabilecek biçimde işlenmesidir. Verma ve Beard (1981) araştırmacıların neler yapması gerektiğini şu şekilde açıklamaktadırlar:

(araştırmacılar) gerçekler arasındaki ilişkileri belirler ve izah ederler. Başka bir deyişle, araştırmacı bir kavram geliştirerek veya kuramsal bir yapı oluşturarak gerçekleri ve gerçekler arasındaki ilişkileri izah edebilmelidir... Kuramın önemi, araştırmacıya daha önceki bilgileri özetleme ve gelecekte yapılacak araştırmalara rehberlik etmesine yaptığı katkıdadır. Bazen bir kuramın oluşturulması, o alanda kayıp fikirleri ve bağlantıları ve ihtiyaç duyulan verileri ortaya çıkarır. Bu sebeple, kuram, bilginin daha da ilerilere taşınmasını sağlayacak araştırmaların yapılmasını teşvik eden temel bir araçtır [Verma ve Beard (1981) aktaran, Bell, (1987:10)].

Bazı ders kitaplarında bu konuya hiç değinilmese de yazın incelemesi araştırma sürecinin önemli bir aşamasıdır. Bu incelemenin araştırmacıya şu katkıları olur:

- Araştırmacının zihnindeki genel araştırma konusunu daha özele indirgeyerek araştırılabilir duruma getirmek,
- Belirlenen araştırma konusunda daha önce ne tür çalışmalar yapıldığı konusunda bilgi sahibi olmak ve böylece tıpkısının aynısı çalışmalardan kaçınmak,
- Yazındaki eksikliklerden hareketle araştırma problemini ve sorularını netleştirmek ve bu yolla araştırmanın *özgün* katkısını artırmak,
- Araştırmanın yürütülmesinde, daha önce benzeri çalışmalarda kullanılmış araştırma stratejileri, modeller, süreçler, ölçekler ve ölçüm araçları, çözümleme teknikleri hakkında bilgi sahibi olarak bunların uygun olanlarından yararlanmak, yetersiz olanlarını ise eleştirmek,
- Araştırmanın bulgularını yazındaki benzeri çalışmalar ile karşılaştırmak ve böylece sağlıklı bir biçimde yorumlamak.

Araştırmacı, alanda ne kadar bilgi sahibi olursa olsun, yapacağı bir kaynak incelemesi sonucunda yararlı ve araştırmasının kalitesini artırıcı nitelikte yeni bilgilere ve fikirlere ulaşır. Zira Jankowicz'in (1995: 128-129) deyişiyle:

Bilgi bir boşlukta oluşmaz ve sizin çalışmanız ancak diğerlerinininkiyle ilişkili olduğunda değerlidir. Çalışmanız ve bulgularınız ancak, diğer araştırmacıların çalışma ve bulgularıyla benzeştiği ve ayrıştığı ölçüde anlamlı olacaktır.

Daha öncede belirtildiği gibi, araştırma yapılacak alanı en geniş sınırlarıyla da olsa belirlemek için o konuda bir birikime sahip olmak, yani çok dar kapsamlı da olsa bir kaynak taraması yapmak gerekmektedir. Bu ön taramadan sonra, araştırma boyunca kaynak taramasının sürekli yapılması ve geliştirilmesi gerekir. Bahsedilen bu sürece *eleştirel kaynak incelemesi* denir.

Burada araştırmacıların sıkça düştükleri 'tuzaklardan' bir tanesi, 'kaynak incelemesi aşamasına takılıp kalmaktır'. Oysa bilim süreklilik arz ettiğinden, konuya ilişkin okunacak bir şeyleri bulmak her zaman mümkündür. Aslında okumak yazmaktan daha kolay olduğundan, özellikle lisansüstü çalışmasını yapan araştırmacılar kaynak incelemesi süresini belki 'bilinçaltı bir dürtü ile' uzattıkça uzatırlar. Bu tehlikeye peşinen dikkat çektikten sonra, 'zaman elverdiğince mümkün olanın en fazlasını okumak' gerektiğini belirtelim. Okunan her yeni çalışma, araştırmacıya yaklaşımı, yöntemi, veri analizi ve sunumu ve hatta sonuçları yorumlayışı hakkında daha önce aklına gelmemiş çağrışımlar yapar.

Eleştirel Kaynak İncelemenin Gerekliliği

Araştırmanın alandaki uzmanlık bilgisini pekiştirmesine yardımcı olur,

Bilimsel etkinlikler boşlukta oluşmaz, her yeni çalışma eskilerinden beslenerek daha iyiyi aramalıdır,

Replikalar, taklitler, aktarım çalışmalar yeterince bilimsel katkı yapmaz. Özgünlük için literatürdeki boşlukları görmek ve daha öncekilerden farklı katkı gerekir.

Araştırmanın amacı, problemi ve hipotezleri için dayanak sağlar.

Yöntem, model, teknik, ölçek kullanımı vb. için meşruiyet oluşturur.

4.1.1. Eleştirel Kaynak İncelemesi Yapılması

"Eleştirelilik" bilimselliğin "şüphe etmek" ve "sübjektif yargılardan kaçınmak" boyutlarıyla çok yakından ilgilidir. Ayrıca, daha önce yapı-lan bilimsel açıklamalardan yararlanmak ama

yetinmemek anlamına da gelir (Hartley, 2008:87). Daha iyisinin yapılabileceği iddiasını taşımaktır. Ortaya konan her iddianın, yargının, bulgunun, çözümlen-menin ve değerlendirmenin belli niteliklere sahip olmasını beklemek; böyle değilse bunu yapıcı bir üslupla açığa çıkarmaktır. Burada eleştirelliği “olumsuzlama” ile eşanlamli kullanmak doğru olmaz. Eleştirelilik aynı zamanda “daha iyi ile” “yeterince iyi olmayan” çalışmaları da birbirinden ayırt etmek, daha iyi olanların hakkını teslim etmek anlamına gelmektedir.

Uygulamada, araştırmacıların yaygın hatalarından bir tanesi, elde ettikleri kaynakları herhangi bir sınıflandırmaya ve eleştiriye tabi tutmadan peş peşe sıralamalarıdır. Bu durumda çalışma bir “alıntılar bohçasına” dönüşmektedir. Örneğin örgüt kültürü ile ilgili çalışma yapan bir araştırmacı çok rahatlıkla değişik yazarlar tarafından yapılmış onlarca örgüt kültürü tanımını peş peşe sıralayabilir. Bilimsel çalışmalara internet ve veri tabanları üzerinden ulaşmanın bu denli kolay olduğu bir ortamda farklı tanımları peş peşe sıralamak bilimsellik adına yeterli bir çaba değildir. Burada araştırmacı mutlaka;

- “Niçin bu denli farklı tanım var?”
- “Tanımlardan hangilerinin ne tür eksikleri var?”
- “Tanımları belli özelliklerine göre sınıflandırmak, ayırtırmak mümkün mü?”
- “Bu çalışma için en uygun tanım hangisidir, niçin?”
- “Daha uygun bir tanım yapmak mümkün mü?”

gibi sorular aracılığıyla tanımların bütününe ilişkin bir “değerlendirme” yapmalı ve çalışması bağlamında hangi tanımı niçin benimsediğini açıklamalıdır.

Yine, kaynak incelemesi ile araştırmanın amacı, soruları veya hipotezleri arasında mutlaka açık bağlantılar kurulmalıdır (Adams ve diğ. 2007: 53-56; Hartley, 2008:87). Araştırmacı kaynak incelemesi saye-sinde kendi çalışmasının özgünlüğünü ve gerekliliğini de vurgulayabilir. Bu aşamada alttaki sorulara cevap aramak yararlı olacaktır:

‘Eleştirel kaynak incelemesi ile bu çalışmanın amacı, soruları ve hipotezleri arasında güçlü bir bağlantı var mı?’

‘Benim çalışmam, daha öncekilerden farklı olarak neleri ortaya koyuyor?’

Kaynak incelenmesinde herkesin benimseyeceği standart bir yöntem yoktur. Ancak şöyle bir yaklaşım makul gözükmektedir:

- Araştırma soru ve amaçlarını veya hipotezleri tam olarak geliştirmeden önce, daha genel bir yaklaşım benimseyin,
- Ana fikirlerin kısa bir takdimini yapın,
- Başlıca yazarlar tarafından kaleme alınmış çalışmaların uyuşan ve çatışan boyutlarını özlü bir şekilde ifade edin,
- Bu çalışmalar arasından araştırmanızla doğrudan ilişkili olanları belirleyin,
- Doğrudan ilişkili çalışmaların bulgularını ayrıntılı olarak tartışın,
- Araştırmanızın daha önceki çalışmalardan farklı olarak ele alacağı konuların altını çizin.

Burada tekrar hatırlatmakta fayda var: Kaynak incelemesinde hangi yöntem benimsenirse benimsensin, belirlenen kaynakların okunduğunun, anlaşıldığının ve değerlendirildiğinin gösterilmesi gerekir. Eleştirel bir yazın incelemesi yapmanın can alıcı noktası, yazında bulunan farklı fikirleri tutarlı ve özlü iddialar haline getirmektir. Araştırmanın takip eden bölümleri için bu iddialar birer yol haritası olacaktır. Son olarak birkaç kısa hatırlatma yapmak gerekirse:

- Öncelikle az sayıda ama çalışmanızın omurgasını oluşturabilecek nitelikteki kaynaklardan başlayın. Küçük, iyi organize edilmiş kaynak taraması, birçok çalışmayı içeren ancak iyi organize edilmemiş, tanımlanmamış taramadan iyidir. Bir kaynak incelemesinin “abartılı olduğunu”, gereksiz atıflarda bulunulduğunu anlamak zor değildir. Bundan kaçınmak gerekir.
- Çok çalışılmış sahalarda, araştırmacıya zengin bir kaynakça sağlar. Bunun için iyi bir tarama yapılmalıdır. Kaynak incelemesine en son yapılan (en yeni) çalışmalardan başlamak avantajlıdır. Zira bu çalışmanın kaynakçasından yola çıkarak o alanda yapılmış en son çalışmalara ulaşmak mümkün olur.
- Çalışılan alanla doğrudan ilgili birkaç bilimsel dergi belirleyerek bu dergiler içerisinde kaynak incelemesi yapmak oldukça etkili bir tekniktir. Bu sayede eleştirel kaynak incelemesi için sağlam bir başlangıç yapılabilir.
- Yeni veya nadiren çalışılmış alanlardaki çalışmalarda ise, problemle ilgili hemen her çalışmaya temas etmek gerekir. Kaynaklar az olduğundan ‘tercih’ hakkı yok gibidir. Ancak böyle bir alanda çalışmak daha sonra o alanda temel referanslardan ola-bilecek bir çalışmaya imza atmaya olanak sağlayabilir.
- Her çalışma ile ilgili bir özet tutmak yahut çalışma üzerinde notlar almak, elektronik ortamda çalışmaya açıklamalar yazmak, o çalışmayı tekrar tekrar incelemekten doğacak zaman kaybını azaltır.
- Fazla inceleme yapmak ve kabarık bir kaynakçaya sahip olmak araştırmanın kalitesinin göstergesi değildir. Önemli olan kaynağın gerektiği şekilde kullanılmasıdır.

4.1.2. Kaynaklara Ulaşmak

Hangi kaynaklara nasıl ulaşılacağına öğrenilmesi başlangıçta zaman israfı gibi gözükülebilir. Uzun dönemde ise araştırmacıya zaman kazandırır. Bunun için şunları yapmak yararlı olacaktır:

- Kütüphaneler ile ilgili bütün kural ve imkânların öğrenilmesi. Son dönemlerde internetin yaygınlaşması ile birlikte öğrencilerin kütüphaneye gitme gereği duymadıkları görülmektedir. Bu makul değildir. Kütüphaneler, internetin sağlayamayacağı kaynaklara ulaşmanın yanında “okuduğunuz nesneye dokunma” imkânını sunarlar.
- Kütüphaneler dışında kaynak edinebilecek kurum ve kişilerin belirlenmesi.
- İnternet ortamında kaynak taraması yapmanın öğrenilmesi. İnternet aracılığıyla çok zengin dergi ve kitap veri tabanlarına ulaşmak imkânı doğmuştur. Ancak bunun en etkili ve hangi anahtar kelimelerle yapılması gerektiği konusunda mutlaka önceden hazırlıklar yapılmalıdır. Ters durumda araştırmacının “sürekli kaynak arama girdabına düşmesi” riski vardır.
- Danışman, meslektaş ve arkadaşlara danışılması.

Bu noktada, 'incelenmesi gereken kaynaklar nedir?' diye sorulabilir. Bunun cevabı basittir: Okunabilen veya dinlenebilen her şey. Kitaplar, sürekli yayınlar, tezler, araştırma raporları, konferans kitapları, özet kitapları, raporlar, kişilere özel çalışmalar, tutanaklar, günlükler, gazeteler, televizyon-radyo, internet, CD'ler, sosyal medya ve yazılı-kayıtlı olan her şey. Ancak burada kaynaklarda bir “dengenin” gözetilmesi gerekir. Örneğin ağırlıklı olarak “ders kitaplarına” odaklanmış bir kaynakça iyi değildir. Son zamanlarda sıkça görüldüğü üzere büyük çoğunluğu internet arama motorlarından elde edilmiş kaynakça veya sadece yerli veya yabancı eserlerin yer aldığı kaynakçalar da iyi değildir. İyi bir kaynakça, gereksiz çalışmalarla şişirilmemiş, odaklandığı sorularla doğrudan ilintili olan kitap, makale ile yerli ve yabancı ilgili kaynakların yeterince yer aldığı kaynakçadır. Tamamen internet sitelerinden, bilimselliği olmayan yazılardan oluşturulmuş bir kaynakça değerlendiriciler tarafından hoş karşılanmayacaktır.

Bu konuyu bitirirken bir bilimsel çalışmayı “eleştirel” bir mantıkla incelemek için Adam ve diğ. (2007:75) tarafından oluşturulan ve bu-rayaya uyarlanan şu soruları sormanın yararlı olacağını belirtelim:

- Araştırmanın “problemi” (*varlık gerekçesi*) açıkça ifade edilmiş mi?
- Araştırmanın “amacı” açıkça ifade edilmiş mi?
- Araştırma, ele aldığı konuya ilişkin kaynaklara ulaşabilmiş mi?
- Kaynak incelemesi yeterli mi?
- “Kuramsal bir çerçeve” oluşturulmuş mu?
- Araştırma yöntemi ifade edilip açıklanmış mı?
- Araştırmanın soru, önerme veya hipotezleri ilgili yazınla ilişkilendirilerek geliştirilmiş mi?
- Araştırmanın evreni, örnekleme tanımlanıp gerekçelendirilmiş mi?
- Veri edinme tekniği gerekçelendirilmiş mi?
- Veri çözümleme tekniklerinin niçin tercih edildiği, eldeki verilerin bu çözümleme için uygunluğu tartışılmış mı?
- Elde edilen bulgular araştırmanın soru veya hipotezleri ile ilişkilendirilerek tartışılmış mı?
- Bulguların gelecekte ne tür başka çalışmaları gerektirdiği tartışılmış mı?
- Sonuç ile araştırmanın amacı makul bir şekilde örtüştürülmüş mü?
- Çalışmasının “sınırlılıkları/kısıtları” yeterince ortaya konmuş mu?
- Araştırmanın kaynakçası yeterli ve dengeli mi?

Bu sorulardan bazıları sadece “alan araştırması” veya “ikincil verilerle” yapılan istatistiksel çalışmalar için geçerlidir (evren, örneklem, hipotez, çözümleme vb.). Ancak, diğerlerinin her türlü çalışma için yol gösterici olabilir.

Şekil 4.1: Eleştirel Kaynak İncelemesi Süreci

KAYNAK TARAMASINDAN ELEŞTİREL KAYNAK İNCELEMESİNE/ÖZET

A) **Kaynak Taraması:** Kütüphaneler ve veri tabanlarının kolaçan edilmesi; araştırma ile ilgili olduğu saptananların toplanması

B) **Kaynak İncelemesi:** Toplanan kaynakların:

i- konu ile ilişki derecelerine göre (birincil, ikincil...) tasnifi;

ii- a)kuram, b) model, c) tasarım, d)yöntem, e) teknikler, f) veri, çözümlene ve bulgular, g) öneriler esas alınarak sınıflandırılması;

C) Eleştirel Kaynak İncelemesi:

i-Her bir çalışmanın genel eleştirelilik kaygısıyla ve B şıkkında gösterilen başlıklar yönünden sorgulanması;

ii-Üstün ve zayıf yönlerinin ortaya konması;

iii-Araştırma için katkı yapıp yapamayacağını tartışılması.

4.2. Araştırma Sorusu ve Hipotezlerin Oluşturulması

Hipotezler hakkında 2. Bölümde bilgi verilmişti. Daha önce de ifade edildiği gibi hipotez bir olgunun işleyişini sağlayan değişkenler arasındaki ilişkinin niteliğine dair yargısal ifadelerdir. Araştırma soruları ile hipotezler arasındaki fark şudur ki araştırma sorusu merak edilen olguları hangi yönleriyle ele alınacağını soru biçiminde dile getirir. Buna karşılık hipotezler değişkenler arasındaki ilişkinin varlığına veya yokluğuna dair yargısal ifadelerdir. Altta tipik araştırma sorusu örnekleri yer almaktadır:

“Neden krizde bazı işletmeler zarar ederken bazıları kar edebilmektedir?” Bu durumdan kriz yönetimine ilişkin çıkarımlar yapılabilir mi?

“Toplumsal şiddetin artışında iç göçlerin etkisi var mıdır ve bu etkiyi kontrol edebilecek mekanizmalar kurulabilir mi?”

“İşgücünün çeşitliliği örgütsel yenilikçiliğe katkı sağlar mı? Bunun için hangi yönetsel süreçlere gerek duyulur?”

Hipotezler ise soru biçiminde değil, sınanabilecek bir yargı biçiminde ifade edilmelidir:

“Liderlik tarzı ile örgütsel performans arasında ilişki yoktur.”

“Ekonomik büyüme ile işsizlik arasında tersine ilişki vardır.”

“Kişilerin toplumsal arkaplanları ile siyasi parti tercihleri arasında ilişki yoktur.”

“Kişilerin gelir düzeyleri ile harcama eğilimleri arasında doğrusal ilişki vardır.”

Bir araştırmada mutlaka hipotezlerin bulunması gerekmez. Araştırmacının zihninde, araştırma sorularının yanıtlarına dair güvenilir bir öngörü yoksa araştırmacı sadece araştırma soruları ile ilerleyebilir (Punch, 2005: 40). Dahası, araştırmacı hipotezleri sınavabilecek nicelik ve nitelikte verilere sahip değilse istatistiksel hipotez oluşturmasının anlamı olmaz. Buna karşın, araştırmacıların kafasında, kaynak taramasına başlamadan önce dahi belli hipotezler vardır. Kaynak taraması yapıp çalışmanın diğer aşamalarına geçildikçe, bu hipotezler belli süzgeçlerden geçirilerek damıtılır ve nihai biçimlerini alırlar.

Kuramdan Hipotez Türetmek

Doktora tezinde Yabancı Sermayenin Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerine Etkisi’ konusunu işleyen araştırmacı bu alanda yaygın olarak tartışılan ‘Dependencia-Bağımlılık’ kuramını test etmeye karar verdi. Kuramın belli iddiaları arasında yabancı firmaların aslında sermaye transferi yapmadıkları, bunun yerine genellikle yerli bankalardan kredi aldıkları; eski

teknolojilerini transfer ettikleri, çalışanları sömürdükleri ifadeleri yer almaktaydı. Araştırmacı buna dayalı olarak şu hipotezleri geliştirdi:

H_1 : Yabancı Firmalar yatırımlarının finansman kaynakları ile yerli firmalarınkiler arasında fark yoktur;

H_2 : Yabancı Firmaların köken ülkelerinde kullandıkları teknoloji, alıcı gelişmekte olan ülkelerde kullandıklarından daha sermaye yoğunudur;

H_3 : Yabancı Firmalar, faaliyette buldukları ülkenin yerli firmalarına oranla daha düşük ücret öderler.

Bir hipotez, araştırmacının araştırma probleminin değişkenleri arasındaki ilişkiye dair beklentilerini ifade eder. Problemin en özel şekliye ifade edilmiş biçimidir. Araştırmacının çalışmanın sonuçları hakkındaki düşüncelerinin özlü ifadesidir. Burada bir uyarı yapmakta fayda vardır. Araştırmacı, inandığı (veya sezindiği) biçimde veya kaynak taraması sonrası ulaştığı bilgiler ışığında hipotezleri ifade eder. Sonra bunun için gerekli verileri toplar ve çözümler. Süreç sonunda hipotez kabul veya reddedilir. Araştırmalar bir şeyi doğrulamak için değil, 'olanı gerçekliğe en yakın biçimde ortaya çıkarmak için' yapılır. Bu sayede, araştırmacının bulgularından ve çıkarımlarından hareketle olguya ilişkin kararlar almak, tahminler yapmak, yeni açıklamalar getirmek olanaklı olur. Bilimsel etkinliğin amacı da budur. Bu bakımdan, bir hipotezin doğrulanması ile doğrulanmaması aynı öneme sahip sonuçlardır. Eğer her hipotez doğrulanacak diye bir kural olsaydı, hipotezlerin belirlenmesiyle birlikte araştırmacının bitmesi gerekirdi. Veri toplayıp analiz yapmaya, istatistiksel teknikler uygulamaya gerek kalmazdı.

Hipotezler eleştirel kaynak incelemesi aşamasında veya bundan hemen sonra, formüle edilir. Bunun mantıklı gerekçeleri vardır. Birincisi, hipotezler daha önce benzeri alanlarda yapılmış çalışmaların bulgularına dayandırılır. İkincisi, ancak hipotezler oluşturulduktan sonra 'ne tür verilere ihtiyaç duyulduğu' kesinleşir. Hipotezler sayesinde çalışmanın neleri sınamak üzere tasarlandığı belirginleşir. Buna dayalı olarak, veri toplama aracında yer alması gereken sorular da belirlenmiş olur. Bu sayede veri toplamada iki tuzak olan 'eksik veri' ve 'gereksiz veri' tehlikelerinden kurtulmuş olunur. Bu yönüyle bakıldığında hipotezlerin örnek kütle, ölçüm araçları, tasarım, veri analiz teknikleri ve sonuç bölümleri dâhil olmak üzere araştırmacının bütün boyutlarını etkileyeceği açıktır.

4.3. Hipotezlerin Özellikleri

İyi bir hipotez şu özelliklere sahip olmalıdır (Waliman, 2006: 67):

- Alandaki güncel bilgi ile uyumluluk göstermelidir
- Yargı niteliğinde olmalıdır (fark vardır, fark yoktur, ilişki vardır gibi)
- Makul, mantıksal olmalıdır
- Doğru terimlerle açık ve mümkün olduğunca öz bir şekilde ifade edilmelidir
- Belirli değişkenler arasındaki ilişkinin niteliğine dair olmalıdır
- Sınanabilir olmalıdır.
- Hipotezde bağımsız (etki eden) ve bağımlı (etkilenen) değişkenler belirgin biçimde gösterilmelidir.
- Hipotez yalnızca değişkenler arasındaki ilişkiyi istatistiksel olarak sınavabilecek sayıda gözlem/veri olması durumunda kullanılabilirler.

Yukarıdaki tartışmalar ışığında, hipotezlerin makul bir gerekçeye dayalı olarak oluşturulmaları gereği açıktır. Hipotezler kendinden önceki araştırmaları takip etmeli ve

sonraki araştırmalara da öncülük etmelidir. Hipotezlerin doğrulanması veya reddedilmesi kuram ve/veya uygulama açısından bir anlam ifade etmelidir. Bu bakımdan iyi bir hipotezin önemli özelliklerinden bir tanesi, *daha önce yapılmış çalışmalar-la tutarlılık göstermesidir*. Elbette sosyal bilimlerin birçok alanında birbirleriyle çelişen sonuçlar vardır. Ancak eğer genel kabullerle çelişir sonuçlara ulaşılıyorsa dahi, bunun kuramsal altyapısının ve bu altyapıya dayalı olarak geliştirilen model ve hipotezlerin örgülerinin ustaca yapılması gerekir.

Yukarıda yapılan tanımda hipotezin iki değişken arasındaki ilişkinin varlığına/yokluğuna dair önseziye dayalı bir izah olduğunu ortaya koymuştu. Önsezi burada keyfilik olarak algılanmamalıdır. İyi bir hipotez makul bir açıklama getirmelidir. Örneğin, uzun boylu pazarlamacıların orta boylulara nazaran daha iyi satış yapıları hipotezi makul değilken, iyi motive edilmiş pazarlamacıların motive edilmemişle-re nazaran daha iyi satış yapacakları hipotezi makul olacaktır.

İyi bir hipotez, değişkenler arasında beklenen ilişkiyi (veya farkı) mümkün olduğunca açık ve özlü olarak ifade eder. Basit ve açık bir şekilde ifade edilen hipotez sayesinde okuyucular çalışmayı daha kolay bir şekilde anlarlar. Hipotezin sınanması daha kolay olur ve veri analizinden sonra sonuçlar kısmının daha net olarak ortaya konması imkânı doğer. Bu arada, değişkenlerin net olarak tanımlanması ve ölçülebilir şekilde ortaya konması gerekir. Örneğin şöyle bir hipotez kurulmuş olsun:

H1: Bir ülkede ekonomik gelişmişlik seviyesi yükseldikçe yolsuzluklar azalır.

Bu örnekte yolsuzluk bağımlı değişken (Y), ekonomik gelişmişlik seviyesi ise bağımsız değişkendir (X).

Bu hipotezin sınanabilmesi için önce değişkenlerin/oluşturmaların tanımlanması ve göstergelerinin/ölçeklerin belirlenmesi gerekir. Örneğin ekonomik gelişim nedir, nasıl ölçülür? Sadece kişi başına düşen milli gelir ekonomik gelişimi ifade etmeye yeter mi? Yoksa satın alma gücü paritesi de dikkate alınmalı mı? Kişi başına düşen otomobil, buzdolabı, tv, telefon gibi teknolojik aletlerin yanında ortalama eğitim süresi, kişi başına düşen doktor sayısı gibi sosyal göstergeler de dik-kate alınmalı mıdır? Kısacası ilk bakışta basit gibi görülen bir değişkeni tanımlamak oldukça meşakkatli bir iştir. Eğer değişken net olarak ve bütün boyutlar dikkate alınmadan tanımlanırsa bu durumda araştırmanın 'geçerliliği' tartışılır hale gelecektir. Bunun yanında değişkeni ölçebilecek araçlar yani göstergeler ve ölçekler de belirtilmelidir.

Değişken ve Oluşturma Örnekleri

Değişken

Gösterge

Ekonomik refah

Kişi başına milli gelir

Tasarruf eğilimi

Yıllık tasarruf/Yıllık gelir

Sağlıklı yaşam

Haftalık egzersiz süresi

Oluşturma (Construct)

Ölçek

Müşteri Memnuniyeti

Memnuniyet ölçeği

Örgütsel Bağlılık

Bağlılık ölçeği

Hizmet Kalitesi

Servqual ölçeği

Zekâ

IQ testi

Aynı şekilde hipotezdeki diğer değişken olan yolsuzluk seviyesi de ayrıntılı bir şekilde tanımlanmalıdır. Hangi fiiller yolsuzluk olarak tanımlanacaktır? Bunlar nasıl tespit edilecek ve ölçülecektir? Bir fikir olarak, Uluslararası Şeffaflık Örgütüncce geliştirilen ‘Yolsuzluk Algı Endeksi’ (Corruption Perception Index) kullanılabilir. Demek ki bazı değişkenleri ölçmek için, göstergeye, gösterge gruplarına oluşturmaları ölçmek için ise daha önce hazırlanmış veya araştırmacı tarafından bizzat geliştirilen ‘ölçeklere’ ve ölçeklerin farklı boyutlarına gerek duyulur. Ölçek geliştirme konusu sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Ancak bütün değişkenler ve ölçekler tanımlandıktan sonra hipotezin sınanması mümkün olur.

Hipotezsiz Çalışmalar

Lisans ve Lisans Üstü öğrencilerimizle yaptığımız ‘makale incelemesi’ çalışmalarında kimi zaman sorduğumuz ‘bu makalenin sınamaya çalıştığı hipotez(ler) nedir?’ sorusunun cevabı ‘bu çalışmanın hipotezi yok’ şeklinde olmaktadır. Gerçekten de özellikle nicel bir yaklaşımla ele alınmamış çalışmalarda ‘açıkça ifade edilmiş’ hipotezlere rastlanmaz. Ama bu durum o çalışmalarda hipotez olmadığı anlamına da gelmez. Çünkü bazı araştırmalarda hipotezler ‘cümle formunda’ (örtülü) ifade edilirler. Bazı çalışmalarda hipotezler açıkça ifade edilir ve doğrulukları istatistiksel olarak sınanır. Bazı çalışmalarda ise, hipotezler örtülü bir şekilde ifade edilir ve istatistiksel olarak sınanmazlar ancak, ya başka yazarlardan alıntı yapılarak veya yazar kendi düşüncelerini belirterek hipotezi sınamaya çalışır. Bir örnek vermek gerekirse:

İFADE: ‘Küreselleşme ile birlikte rekabetin giderek yoğunlaştığı günümüz iş dünyasında, firmaların yaşayabilmeleri, ancak çevresel değişiklikleri doğru yorumlayabilme ve yönetebilme yeteneklerine bağlıdır.’

Örtülü Hipotezler:

H₁: Küreselleşme ile rekabetin yoğunlaşması arasında doğrusal bir ilişki vardır.

H₂: Firmaların yaşam süresi ile çevreyi yönetme yetenekleri arasında bir ilişki vardır.

Hipotezin bir diğer özelliği de ‘sınanabilir’ olmasıdır. İlgili veriler toplanıp çözümlendikten sonra elde edilen sonuçlar hipotezi kabul veya reddetmelidir. Hakkında veri toplanamayan hipotez sınanamaz. ‘Suç işleyenlerin sol omuzlarında görünmez bir şeytan, işlemeyenlerin sağ omuzlarında melek vardır’ şeklindeki bir hipotez hem mantıklı hem de sınanabilir değildir. Çünkü bu konuda veri toplama şansı yoktur. Hipotezin sınanabilir olması, aynı zamanda ‘belli bir zaman dilimi içerisinde sınanması’ anlamına gelir. ‘2020 yılında kamu sektöründe işe başla-yanlar mutsuz bir emeklilik dönemi yaşayacaklar’ şeklinde bir hipotezin sınanması için gerekli verilerin edinilmesi çok uzun bir süre gerekecektir ki, böylesi bir çalışma makul olmayacaktır.

4.4. Hipotez Türleri

İfade edilme biçimlerine göre hipotezler, araştırma ve istatistiksel olmak üzere iki gruba ayrılırlar. Bir araştırma hipotezi, değişkenler arasında beklenen ilişki veya farklılığı ifade edecek şekilde oluşturulur. Bir başka deyişle, araştırma hipotezi, araştırmacının veri toplayıp

analiz yaptıktan sonra, doğrulamayı umduğu ilişkinin ifade edilmesidir. Araştırma hipotezleri, yön belirten ve yön belirtmeyen hipotezler olmak üzere iki alt gruba ayrılırlar. Yön belirtmeyen bir araştırma hipotezi, sadece değişkenler arasında bir ilişki veya farkın olduğunu ifade eder. Ancak bu ilişki veya farkın yönünü ifade etmez. Yön belirten araştırma hipotezleri ise değişkenler arasındaki ilişkinin veya farkın yönünü de ifade eder. Örnek olarak, yön belirtmeyen bir araştırma hipotezi şöyle bir ifadede bulunabilir:

H₁: Gündüz vardiyasında çalışan bir işçinin ürettiği ortalama ürün/saat ile gece vardiyasında çalışan bir işçinin ürettiği ortalama ürün/saat arasında anlamlı bir fark vardır.

Bu hipotezi yön belirtir hale getirmek için şu şekilde dönüştürmek gerekir:

H₁: Gündüz vardiyasında çalışan bir işçinin ürettiği ortalama ürün/saat, gece vardiyasında çalışan bir işçinin ürettiği ortalama ürün/saatten daha fazladır.

İstatistiksel (null-ilişkisizlik/farksızlık) hipotez ise değişkenler arasında bir ilişki olmadığını, olsa da bunun şans eseri ortaya çıktığını ve gerçek olmadığını ifade eder. Buna göre bir istatistiksel hipotez (H₀) şu şekilde oluşturulabilir:

H₀: Gündüz vardiyasında çalışan bir işçinin ürettiği ortalama ürün/saat ile gece vardiyasında çalışan bir işçinin ürettiği ortalama ürün/saat arasında anlamlı bir fark yoktur.

İstatistiksel hipotezlerin bir de alternatif hipotezleri (H₁) bulunur ve H₀ ifadesinin zıddıdır. Yukarıdaki örnekten devam edersek

H₁: Gündüz vardiyasında çalışan bir işçinin ürettiği ortalama ürün/saat ile gece vardiyasında çalışan bir işçinin ürettiği ortalama ürün/saat arasında anlamlı bir fark vardır.

4.5. Hipotezsiz Bir Araştırma Mümkün mü?

Bu noktada öğrencilerin sıkça sordukları bir soruya değinmek gerekir: “Her çalışmada hipotez olmak zorunda mıdır, hipotez dışında hangi seçeneklerden söz edilebilir”? Elbette her çalışmada örtük şekilde hipotezler olsa bile yukarıda ifade edilen biçimsellikte hipotezler olması gerekmez. Hipotezler yaygın olarak nicel araştırmalarda kullanılmakta ve araştırmacıya hangi değişkenleri nasıl ve hangi verilerle ve çözümlenmelerle sınaması hakkında rehberlik sunmaktadır. Ancak araştırmacının elinde istatistiksel analizler yapabilecek sayıda gözlem yoksa hipotez kurmanın da anlamı olmaz. Bu durumda “araştırma sorusu” veya soruları oluşturmak daha makul olacaktır. Bunlar adı üzerinde “soru formunda” olup hipotezlerden daha geniş ifadeleri kapsarlar. Aşağıda gerçek araştırmalardan alınmış bazı örnekler yer almaktadır:

- Turizm ile ilgili bilimsel çalışmalarda öne çıkan konular bakımından bir dönemsellikten söz edilebilir mi?
- Zorunlu dış göçe maruz kalanların kimlik ve aidiyet duygularında ne tür kırılmalar yaşanmaktadır?
- Neoliberal ekonomi politikaları sosyal çözülmeyi hızlandır-makta mıdır?
- Firmaların insan kaynağı elde etme ve geliştirme yöntemleri arasında fark var mıdır ve bunun gerekçeleri nelerdir
- Post-modernizm pazarlama yaklaşımlarında paradigmatik bir değişme anlamına mı geliyor?

Bir çalışmada genellikle birbiriyle ilintili ve birbirini takip eden iki, üç veya dört araştırma sorusu yer alabilir.

<https://www.shutterstock.com/tr/image-vector/survey-vector-illustration-flat-mini-persons-1243848043>

4.6. Araştırma Tasarımı: Araştırma Stratejisinin Belirlenmesi ve Yapısının Oluşturulması

Araştırma tasarımı ile stratejisi bu kitapta eşanlamli olarak kullanılmaktadır. Literatürde bu iki ifadeye de rastlanmaktadır. Araştırma soru ve hipotezlerini oluşturan araştırmacının bundan sonraki aşamada araştırmasının "yapısını" planlaması ve oluşturması gerekir. Araştırma tasarımı mantıksal ve stratejik bir süreçtir. Mantıksaldır çünkü araştırmacı "kolay" değil, araştırma sorularına cevap verebilecek nitelikte bir araştırma sürecini inşa etmelidir. Stratejiktir çünkü bu aşamada alınan kararlar araştırmacının kalitesini ve selametini belirleyecektir. Geri dönüş neredeyse imkânsızdır.

İlke olarak, araştırmacı "gerekçelerini" güçlü bir biçimde ortaya koymak koşuluyla araştırmacının metodolojik dayanağını, kapsamını, yaklaşımını, veri edinme tekniklerini belirlemede özgürdür (Puppis ve Van den Bulck, 2019:27).

Araştırmacının tasarım sürecinde araştırmacı ele aldığı olguyu *nasıl* çalışacağını (Morgan, 1983: 19) netleştirir. Verilen stratejik kararlarla araştırma sorularına hangi yollarla cevap bulacağını dair plan yapılması ve süreçler oluşturulmasıdır (Puppis ve Van den Bulck, 2019:27). Araştırma stratejisi, araştırma probleminden kaynaklanan açık hedeflere sahip olmalı; verilerin hangi popülasyondan elde edileceğini belirtmeli; karşılaşılabilecek kısıtları (gerekli veriye ulaşmak, zaman, maddi imkânsızlıklar) ifade etmelidir. Aynı şekilde, uyguladığı araştırma stratejisinin gerekçelerini de açıklamalıdır. Araştırmayı değerlendiren birisinin 'araştırmanın niçin belirtilen organizasyonda, belirtilen departmanda, belirtilen çalışan grubu üzerinde yapıldığını, araştırmada sözgelimi niçin yorumlayıcı değil de pozitivist bir yaklaşım benimsendiğini vb. sorması olasıdır. Araştırmacı bu sorular için gerekli açıklamaları yapmalıdır.

4.7. Araştırma Yaklaşımlarının Sınıflandırılması

Araştırmalar, değişik ölçütlere göre sınıflandırılabilir. Araştırmacı, stratejisini belirlerken bu ölçütlerden hangisini niçin dikkate aldığını ve benimsediğini açıklamak durumundadır. Araştırma yaklaşımları, olguyu açıklamada benimsenen yöntem, veri edinme yöntemi, incelenen süre ve araştırmacının amacına göre sınıflandırılabilir.

4.7.1. Benimsenen Bilim Mantığı Bakımından Sınıflandırma

Baştan belirtmek gerekir ki, Bilim Felsefesi bağlamında bir olgunun bilimsel bir araştırmaya nasıl konu edileceğine ve bilimselliğinin ne olup ne olmadığına ilişkin çok farklı görüşler ve yaklaşımlar ortaya konmuştur. Örneğin Burrell ve Morgan (1979) tartışmayı Pozitivist ile Anti-Pozitivist ekseninde tartışırken Keat ve Urry (1994) ise Pozitivist, Realist, Konvensiyonalist ayrımını benimsemiştir.

Rosenberg (2015) ise bilim felsefesi başlığı altında çok daha geniş bir “yaklaşımlar” çeşitliliğinden söz etmektedir. Burada toplumbilimlerinde en sık kullanılan ayrım olan “pozitivist” ve “yorumlaması” (anti-pozitivist) (Muurlink, 2019:86) yaklaşımlar üzerinden bir tartışma yapılacak ve ardından her iki yaklaşımın birlikteliğini savunan “karma yaklaşım” kısaca ele alınacaktır.

4.7.1.1. Pozitivist Bilim Mantığı

Birinci bölümde tartışıldığı üzere, pozitivist bilim mantığı tıpkı fen bilimlerinde olduğu gibi, toplumsal bilimlerde de araştırmanın sübjektif değerlendirmelerden arındırılarak yürütülmesini ve süreç sonunda gözlenen toplumsal olgularda bir düzenlilik yahut genelleme aranması gerektiği görüşünü benimser.

Pozitivist bilim mantığının bazı özellikleri vardır. Bunlar:

- Bilim mantığı olarak tümdengelimci, indirgemecedir. Buna göre, kuramdan veya hipotezlerden hareketle toplumsal olguların genel geçer işleyişine ilişkin önermeler sınanır. Bunun ön koşulu, yeterli nicelik ve nitelikte gözlem yapılabilmesi, uygun veri olmasıdır;
- Değişkenler arasında nedensel ilişkileri izah etmeye çalışır;
- Genellikle nicel veriler kullanır;
- Hipotezlerin sınanması mantığıyla hareket edilir (Saunders vd., 1997: 71; Cowling, 2016: bl.4; Sekaran ve Bougie, 2016:28).

4.7.1.2. Yorumlayıcı Bilim Mantığı

Yorumlayıcı bilim mantığının temel özelliği, “açıklamak” yerine “anlamak ve anlamlandırmak” odaklı olmasıdır. Anlamak ve anlamlandırmak doğal olarak öznellik ve olguya özgünlük içerir. Bu nedenle bu tür araştırmalar nicel yerine nitel yaklaşımla yürütülürler. Bu mantık-ta olgu bağlamı içerisinde, kişilerin olguları deneyimledikleri biçimde anlaşılmasına çalışılır. Yorumlayıcı mantıkta sosyal yapının inşası ve sosyal anlamalar ile bireysel ve/ya toplulukların deneyimleri (Kümbetoğlu, 2005: 39) odaktadır. Pozitivist mantıktan farklı olarak, sosyal olayları fen bilimcilerin yöntemleriyle açıklamayı olanaklı görmemesidir. Bu nedenle yazında bu görüşü savunanlara “anti-pozitivist” de denmektedir. Sosyal olgular doğal ortamlarında, oldukları, yaşandıkları biçimde incelenmeli ve anlaşılmasına çalışılmalıdır. Yorumlamacılık insan davranışını anlamak için onu yorumlamak gerektiğini ve yorumların doğal olarak öznellik taşıyacağını varsayar (Cowling, 2016: bl.4).

Tablo 4.1. Pozitivist ve Yorumlayıcı Mantıkla Yürütülen Araştırmaların Üstün ve Zayıf Yönleri

	Pozitivist	Yorumlayıcı
Üstünlük	<ul style="list-style-type: none"> • Çok sayıda gözlem ve veri ile düzenlilik	<ul style="list-style-type: none"> • Tekil veya sınırlı sayıda olgunun bağlamı içerisinde derinlemesine anlaşılmasını sağlar (idiographic).

- ve genellik arar (nomothetic).
- Başlangıçtan itibaren net bir kuramsal odaklanma
- Araştırmacı için araştırma süreci üzerinde daha fazla kontrol
- Kolayca karşılaştırılabilir veriler
- Araştırma boyunca görülen değişiklikleri araştırmacının takip etme şansı vardır.
- Sosyal süreci daha iyi anlama imkânı verir.

Zayıflık

- Esnek değil-veri toplamaya başladıktan sonra değişiklik yapılamaz
- Sosyal süreci anlamada zayıf
- İnsanların sosyal olguya atfettikleri anlamları açığa çıkaramaz
- Veri toplamak zaman alıcı olabilir
- Veri analizi görece zordur
- Araştırmacı belirsizliklerle savaşıyor
- Genellikle daha az bilimsel bulunur.

Kaynak: Saunders vd., (1997: 74) uyarılama.

Özetle, yorumlayıcı mantıkla yürütülen bir çalışmada araştırmacı katılımcıların sosyal olguya atfettikleri anlamlara odaklanmayı tercih eder. Bu yolla *'ne, niçin oluyor?'* sorusuna cevap aranır. Aynı zamanda olgunun gerçekleştiği ortam, yani "araştırma bağlamı" dikkate alınır ve bulgular bu koşullardan bağımsız değerlendirilmez. Bu niteliği nedeniyle, genelde kasti örnekleme ile belirlenmiş tek veya az sayıda katılımcıdan oluşan bir örnek kütle ile ilgilenir. Genelme kaygısı duymadan derinlemesine incelemeyi hedefler. Bir bakıma *kaplam genelmesi yerine işlem genelmesini önceler*.

4.7.1.3. Pragmatist Bilim Mantığı ve Karma Yöntem: Nitel ve Nicel Araştırma

Pozitivist ve yorumlamacı bilim mantığı arasında böylesine kesin bir ayırım yapılmış olsa da, bir araştırmada bunların her ikisinin bir araya gelebileceklerini iddia eden görüş vardır. Buna pragmatizm denilebilir (Gliner ve diğ., 2017:10). Bilimsel mantık olarak pragmatizm bir araştırmada metodolojik ve felsefi kaygıları öncelemez. Öncelik olarak odaklanılan olgunun işleyişini anlamak yahut açıklamaktır. Bu neden-ile pragmatizm, araştırma için en uygun tekniklerin kullanılması gerektiğini, gerektiğinde nitel ve nicel perspektiflerin bir karması olan "karma yöntemin" kullanılmasında hiçbir sakınca olmadığını savunur. Bir not olarak felsefi bir akım olan pragmatizm ile bilim mantığı olarak pragmatizmi ayrı tutmak gerekir.

Aynı araştırma projesinde iki yaklaşımın karmasını kullanmak mümkündür. Bu iki yaklaşımın kullanılması durumunda "karma-yöntem" den söz edilir. Karma yöntemin kullanılması konusunda değişik tartışmalar yapılmaktadır (Gliner ve diğ., 2017:10). Ancak gerçek hayatta bunun daha çok pragmatik kaygılardan dolayı ortaya çıkan bir gelişme olduğu

söylenbilir. Son yıllarda karma yöntem savunucuları ve uygulayıcıları artmaktadır (Johnson ve Onwuegbuzie,2004; Hesse-Biber, 2010).

4.7.2. Katılımcıların Sayılarına Göre Sınıflandırma

Bu sınıflandırma içerisinde Deneysel Araştırmalar: Deney ve Kontrol Grupları, Anket (Survey) Araştırmaları: Ana Kütleyi Temsil Eden Çok Sayıda Katılımcı, Örnek Olay Çalışması: İncelemeye Konu Olan Tek veya Az Sayıda Birim başlıkları bulunmaktadır.

4.7.2.1. Deneysel Araştırmalar: Deney ve Kontrol Grupları

Genellikle fen bilimlerinde kullanılan bu çalışmalar, son zamanlarda giderek artan oranda sosyal bilimciler tarafından da kullanılmaktadır. Bu tekniğe, özellikle psikolojik araştırmalarda yaygın biçimde rastlanmaktadır. Deneysel bir çalışmada araştırmacı en azından bir bağımsız değişkeni maniple (istediği şekilde değer verir –ışık, ısı oranını artırmak gibi) eder ve bunun bir veya daha çok bağımlı değişken üzerindeki etkilerini belirlemeye çalışır. Bu sebeple kontrol deneysel çalışmalarda temel bir rol oynar. Araştırmacı rassal olarak oluşturduğu deney grubu ile kontrol grubu arasında her şeyin eşit olmasını ister. Ancak bu sayede maniple edilen bağımsız değişkenin etkisini doğru olarak tespit etmek mümkün olur. Tipik bir deneysel araştırmada ta-kip edilecek aşamalar şunlardır:

- Hipotezin tanımı;
- Belirlenen ana kütlede örnek kütleleri oluşturacak deneklerin seçilmesi;
- Örnek kütlelerin farklı deney gruplarına dağıtılması;
- Bir veya daha çok değişken üzerine planlanan değişimin tatbik edilmesi;
- Az sayıda değişkenin ölçülmesi;
- Diğer değişkenlerin kontrol edilmesi.

Deneysel Araştırma

Kendi kendine performans değerlemenin çalışanın morali üzerindeki etkisi:

Böylesi bir deneysel çalışmada, bağımsız değişkenler performans değerlendirme yöntemleridir (kendi kendine değerlendirme, üst tarafından değerlendirme, eşleştirme). Bağımlı değişken ise, çalışanın moralidir. İki grup (rastgele oluşturulmuş olmaları tercih sebebidir) çalışana bütün diğer çalışma şartlarının eşit olduğu bir ortamda, farklı değerlendirme yöntemleri uygulanır. Bir süre sonra moralleri ölçülür.

Bryman (1989:54-55) sosyal bilimlerde “deneysel” kavramının fen bilimlerinde olduğundan daha “gevşek” olarak anlaşılması gerektiğini haklı olarak ifade etmektedir. Neticede bu tür deneysel çalışmalarda konu “insandır” ve insan kendisi hakkında araştırmalar yapıldığında bunu bilir. Bildiğinde ise kendisi istesin veya istemesin olduğundan farklı şekilde davranma eğilimine girer.

4.7.2.2. Anket (Survey) Araştırmaları: Ana Kütleyi Temsil Eden Çok Sayıda Katılımcı

Bu türden araştırmaların en önemli özelliği bütün katılımcılara aynı soruların, mümkün olduğunca aynı koşullarda sorulmasıdır (Bell ve Waters, 2018:29). Anket araştırmaları işletme, iktisat ve diğer toplumsal bilimlerde çok yaygın olarak kullanılmaktadır. Anket aracılığıyla görece olarak çok sayıda veriyi, ekonomik olarak elde etmek mümkündür. Elde edilen verilerin standardize olması, bunların analizlerinin de kolay olmasını sağlamaktadır. Bu gerekçelerden dolayı resmi, ticari ve akademik kurumlarca çok sayıda anket çalışması yapılmaktadır. Bütün bu üstünlüklerinin yanında anket çalışmalarının değişik şekillerde

kötüye kullanıldıklarına tanık olunmaktadır. Bu konu ‘araştırma ahlaki’ çerçevesinde değerlendirilmeli ve ciddiye alınmalıdır.

Anket çalışmaları, araştırmacının araştırma sürecine daha hâkim olmasını sağlar. Anket formunun tasarlanmasına ve pilot uygulamanın yapılmasına uzun zaman harcanır. Sonuçların işlenmesi ve analizi de, istatistiksel bir bilgisayar programı kullanılıyor olsa dahi yine zaman alıcıdır. Ancak araştırmacı bir çalışmayı tasarlarırken ne kadar zamanı olduğunu ve bu zamanı nasıl harcayacağını bilmek zorundadır. Yani, zaman ve görev araştırmacınınıdır. Uygulamada araştırmacılar sık sık, kendilerine bağlı olmayan sebeplerden dolayı planlarında aksama olduğunu ifade etmektedirler.

Çok yaygın olarak kullanılıyor olsa bile soru formları, anket çalışmalarının yegâne veri toplama araçları değildir. Tam biçimsel mülakat (araştırmacının veya katılımcının doldurduğu) ve standardize gözlemler de anket formuyla aynı işlevi görmektedirler. Bu nedenle “soru formu” ile anket çalışmaları (survey) ayrımının yapılması gereklidir.

4.7.2.3. Örnek Olay Çalışması: İncelemeye Konu Olan Tek veya Az Sayıda Birim

Örnek olay, ‘bir veya az sayıda birbiriyle ilgili katılımcı birim (kurum, işletme, ülke, kabile, birey) üzerinde yapılan ayrıntılı çalışma’ şeklinde tanımlanabilir. Yapılan derinlemesine sorgulama ile bir kişi, grup veya kurum hakkında ayrıntılı veriler elde edilir. Böylece üzerinde çalışılan deneğin hâlihazırdaki durumunu izah eden faktörler ve bu faktörler arasındaki ilişkiler belirlenmeye çalışılır. Bu şekilde araştırmaya konu olan deneğe ilişkin ‘ne’, ‘niçin’ ve ‘nasıl’ sorularına cevap alınmış olur. Böyle bir çalışmada veri toplama aracı olarak anket, mülakat, gözlem ve doküman analizleri kullanılabilir. Örnek olay çalışmasının en önemli iki sakıncası, gözlemci önyargısı (gözlemci görmek istediği şeyi görür) ve elde edilen sonuçların genelleştirilme zorluğudur. Bu sebeple bazı araştırmacılar, böylesi bir çalışmanın ‘bilimselliği’ konusunda şüpheye düşebilirler. Oysa kitabın ikinci kısmında tartışıldığı üzere iyi tasarlanmış bir örnek olay çalışmasında değerli bulgulara ulaşılabilir.

4.7.3. Kapsadıkları Süreye Göre Sınıflandırma

Araştırmacı, araştırmasını tasarlarırken, araştırmak istediği konu hakkında süre itibarıyla nasıl bir yaklaşımla veri toplayacağını belirlemek zorundadır. Bu bakımdan araştırmaları anlık (fotoğraf) ve süreli (film) olarak sınıflandırmak mümkündür. Araştırmacı ister deneysel, ister anket veya örnek olay çalışması tasarlıyor olsun, araştırma sorularına olgunun fotoğrafını mı yoksa filmini mi çekerek cevap bulacağına karar vermek zorundadır.

4.7.3.1. Anlık (Cross-sectional) Araştırmalar

Yapılan çalışmalar, araştırılan olgu veya olguların belli bir andaki durumunu ortaya koymaya yönelik olabilir. Yani amaç, olgunun belli bir anda resmini çekmek olabilir. Birincil veri kullanan çalışmalar, yaygın olarak anlık yaklaşımı benimsemektedirler zira bu çalışmalarda zaman sınırlaması vardır.

Anlık çalışmalarda genellikle anket yöntemi kullanılmaktadır. Araştırma konuları çok değişik olabilmektedir. Bazı çalışmalar çalışanların organizasyonlarda tutumlarına ilişkin olabilmekte (örneğin sekreterlerin yeni ofis araçlarını kullanabilme yetenekleri), bazıları organizasyonları farklı boyutlarıyla karşılaştırmaktadır (örneğin yerli ve yabancı sermayeli firmaların eğitim harcamaları).

Tablo 4.2. Araştırma Yaklaşımlarının Sınıflandırılması

Sınıflandırma Ölçütü

Tür

Benimsenen Bilim Mantığı

- Pozitivist
- Yorumlayıcı
- Karma

Katılımcılar

- Deneysel (deney ve kontrol grupları)
- Anket/Survey (çok sayıda katılımcı)
- Örnek Olay (tek veya az sayıda katılımcı)

Zaman Boyutu

- Anlık
- Dönemlik

Amaçlarına Göre

- Tanımlayıcı
- Keşfedici
- Açıklayıcı

4.7.3.2. Dönemlik (longitudinal) Araştırmalar

Dönemlik (boylamsal) araştırmaların en önemli üstünlükleri araştırılan olguya ilişkin değişme ve gelişmeleri tespit edebilme kapasitesidir. Özellikle ikincil kaynaklardan elde edilen verilerin kullanıldığı çalışmalar için idealdir. Birçok milli ve milletlerarası kurum çok değişik alanlarda düzenli olarak veriler yayınlamaktadır. Bu verilerle süreli çalışmalar yapmak (enflasyon, faiz ve kamu harcamaları ile yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişki) için idealdir. Süreli araştırmalarda araştırmacının kafasında olması gereken soru şudur: 'Bu süre içerisinde herhangi bir değişiklik oldu mu?'.

4.7.4. Amaçlarına Göre Sınıflandırma

Araştırmaları, amaçlarına göre sınıflandırmak gerekirse üç tür çalışmadan söz edilebilir.

- Olguya ilişkin temel tanım ve bilgileri aktarmayı amaçlayan araştırmalar-**betimleyici**;
- Olgunun işleyişini ortaya çıkarmayı amaçlayan araştırmalar-**keşfedici**;
- Olgunun işleyişini nedensellikler kurarak izah etmeyi amaçlayan çalışmalar-**açıklayıcı**.

4.7.4.1. Betimleyici Çalışmalar

"Motivasyon ve motivasyon teknikleri", "Küreselleşme, göç ve kadın", "Öğretmen eğitiminde nitel bir araştırma yöntemi olarak bireysel araştırma" bilimsel dergilerin elektronik ortamda toplandıkları ve tam metin olarak incelenebildikleri www.dergipark.org.tr adresinden rasgele seçilen makalelerdir. Bu çalışmaların "betimleyici" oldukları başlıklarından bile anlaşılabilir. Görgül bir katkıları yoktur. Tanım ve tasvir ile yetinmişlerdir.

Betimleyici araştırmalar, araştırma odağındaki nesne ya da olgunun mevcut durumunun (Gay ve Diehl, 1992: 14) ifade edilmesi şeklinde gerçekleştirilir. Bu tür araştırmanın amacı bir örgüt, birey, grup, durum veya olgunun düzgün bir portresini çizmektir. Özellikle araştırmaya konu olguya ilişkin anlayışın kavram, tanım, tasvir ve sınıflandırmalar yoluyla netleştirilmesidir. Bu tür çalışmalarda gör-gül/ampirik bir katkı gözetilmez

Uygulamada bu tür çalışmalara sıkça rastlansa da bunların bilimsel katkısının düşük olduğunu bilmek gerekir. Bu yüzden araştırmacı danışmanın veya değerlendiricilerin ‘eee?’ yahut “senin katkın nedir?” sorularına hazırlıklı olmalıdır. Bilimsel bir çalışmada olgunun tanım düzeyinde ele alınması yetmez, ilişkiler, farklılıklar, bağlantılar, benzerlikler üzerinden daha derinlemesine sorgulamalar gerekir.

4.7.4.2. Keşfedici Çalışmalar

Yine bilimsel dergilerde yayınlanmış “Hemşirelerin önem verdikleri motivasyon araçları”, “Zorunlu göç bağlamında Iraklı Ezidiler ve entegrasyon süreci (Mardin örneği)”, “Kadınların günlük hayattaki iletişim engelleri: nitel bir çalışma” başlıklı makaleler betimleyicilikten bir ileri aşamaya geçmiş ve keşfedici çalışma örnekleri olmuştur. Bu çalışmalar görgüldür, kendilerine özgü veri ve bulgularla yürütülmüşlerdir. Olgunun görünümünü keşfetme amacı vardır: Hemşireler hangi motivasyon araçlarına önem vermektedir? Göç etmiş Ezidilerin entegrasyonu ne durumdadır? Kadınların iletişim engelleri nelerdir?

Bu tür araştırmalar ‘ne oluyor?’ sorusuna cevap aramak için idealdir. Araştırmacı, konu hakkında bilgisini derinleştirmek ve konuyu daha değişik boyutlarıyla anlamak isterse böylesi bir yöntem tercih edilebilir. Sözelimi araştırmacı “Yönetim düşüncesinde yeni gelişmeler nelerdir?” sorusu ile işe başladığında ve bunu bir görgül araştırmaya konu ettiğinde bu tür bir yaklaşımı benimsemiş olur.

Keşfedici bir çalışmayı yürütmek için değişik yollar izlenebilir. Bunlardan birincisi, ayrıntılı olarak kaynak taraması yapmak; ikincisi ise, konunun uzmanlarıyla konuşmaktır. Böylece olaylar, konular hakkın-da yeni anlayışlar geliştirmek mümkün olur.

4.7.4.3. Açıklayıcı Araştırmalar

“Türkiye’de demokrasi, reel gelir ve dışa açıklık arasındaki uzun dönemli ve nedensel ilişkiler”, “İşsizlik Boşanmayı Etkiliyor Mu?” “Turizm ve Suç Arasındaki Nedensellik İlişkisi” başlıklı makalelerin ise öncekilerden farklı olarak bir “sebebe-sonuç” ilişkisi kurma niyeti taşıdıkları görülmektedir. Burada değişkenler (turizm-suç, işsizlik-boşanma, demokrasi-gelir) arasında nedensel bir ilişki olduğu sorgulanmaktadır. Esasen modeller ve hipotezler üzerinden yürütülen çalışmalar bir ileri aşamaya taşınarak nedensel çalışmalara dönüştürülebilirler. Sadece değişkenler arasında ilişkinin varlığını sorgulamakla yetinmeyip bu ilişkinin niçin var olduğunu tartışmak çalışmayı nedenselliğe doğru evirmek demektir. Bilim felsefesinde nedenselliğin ve özellikle ilk nedeni bulmanın imkânsızlığı üzerine önemli tartışmalar olduğunu da belirtmek gerekir (Rosenberg, 2015).

Özetle, araştırmacının, değişkenler arasında neden-sonuç ilişkisi oluşturduğu çalışmalara *açıklayıcı* araştırmalar denir. Bilimsel faaliyetin bir ileri düzeyine denk gelir. Uçaklar nasıl uçabilmektedir? Yağmur ormanlarıyla küresel ısınma arasında nasıl bir etkileşim vardır? Bireylerin intihar eğilimleriyle toplumsal yalnızlaşma ve şehirleşme arasında nasıl bir bağlantı vardır? Eğitim düzeyi ile gelir ve yaşam kalitesi arasında doğrusal bir ilişki kurulabilir mi? Bu türden çalışmalar hakkında yürütüldüğünde “açıklayıcı” nitelikte olurlar. Açıklama, olgu üzerinde denetim kurabilme olanağı anlamına gelir. Ahlaki olup olmadığı tartışılabilir ama günümüzde bilimsel faaliyetlerin büyük kısmı “insanın doğa üzerinde egemenlik kurma” girişimlerinin bir parçasına dönüşmüştür. Bu egemenliği açıklayıcı çalışmalara borçludur.

Bir araştırmacı yukarıda sözü edilen araştırma tekniklerinden sadece birisini kullanmak zorunda değildir. Araştırmanın niteliği gereği birden çok tekniğin kullanılabilmesi bir teknik geliştirilebilir ve buna uygun veri toplanabilir.

Bölüm Özeti

- Bu bölümde, bir araştırma sürecinin konu belirleme aşamasından sonraki temel aşaması olan eleştirel kaynak incelemesi konusu ele alınmıştır.
- Buna dayalı olarak araştırma soru ve hipotezlerinin geliştirilmesi ile araştırma stratejisinin oluşturulması detaylıca işlenmiştir.
- Eleştirel kaynak incelemesinin araştırmacıya değişik üstünlükler sağladığına dikkat çekilmiştir.
- Bu bağlamda hipotezlerin özellikleri ve hipotez türleri anlatılmıştır. Araştırma soruları ve hipotezlerle araştırma stratejisinin örtüşmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur.
- Son olarak da araştırma yaklaşımları sınıflandırılmış ve ayrıntılı bir biçimde işlenmiştir.

Kaynakça

1. ADAMS, J., Khan, H.T.A., Raeside, R. ve White, D. (2007), *Research Methods for Graduate Business and Social Science Students*, Responde-Sage.
2. BELL, J. ve Waters, S. (2018) *Doing Your Research Project: A Guide for First-Time Researchers*, Open International Publishing.
3. BORDENS, K. S. ve Abbott, B. B. (2018) *Research Design and Methods: A Process Approach*, 10. Baskı, McGraw Hill Education.
4. BRYMAN, A. (1989) *Research Methods and Organization Studies*, Routledge.
5. BURRELL, G. ve Morgan, G. (1979) *Sociological Paradigms and Organisational Analysis*, Heineman Educational Books
6. COWLING, M. A. (2016) "Navigating the Path Between Positivism and Interpretivism for the Technology Academic Completing Education Research", içinde, Harreveld, B., Danaher, M., Lawson, C., Knight, B. A. ve Busch, G. (der.) *Constructing Methodology for Qualitative Research, Researching Education and Social Practices*, Palgrave-Mcmillan.
7. GAY, L. R., Diehl, P. L. (1992), *Research Methods for Business and Management*, Maxwell Macmillan International.
8. GLINER, J. A., Morgan, G. A. Leech, N. L. (2017) *Research Methods in Applied Settings: An Integrated Approach to Design and Analysis*, 3. Baskı, Routledge.
9. HARTLEY, J. (2008) *Academic Writing and Publishing: A Practical Guide*, Routledge.
10. HESSE-BIBER, S. N. (2010) *Mixed Methods Research: Merging Theory with Practice*, The Guilford Press.
11. JANKOWICZ, A. D. (1995) *Business Research Projects*, İkinci Baskı, Chapman and Hall.
12. JOHNSON, R. B. ve Onwuegbuzie, A. J. (2004) "Mixed Methods Research: A Research Paradigm Whose Time Has Come", *Educational Researcher*, 33 (1), 14-26.
13. KEAT, R. ve Urry, J. (1994) *Bilim Olarak Sosyal Teori*, İmge.
14. KÜMBETOĞLU, B. (2005), *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, Bağlam.
15. MORGAN, G. (1983), "Research Strategies: Modes of Engagement", içinde, MORGAN, G. (der.), *Beyond Method*, Sage.
16. MUURLINK, O. (2019) "Overview of Qualitative Methods", içinde, Brough, P. (der) *Advanced Research Methods for Applied Psychology: Design, Analysis and Reporting*, Routledge.
17. ÖZDEMİR, A. (2008), *Yönetim Biliminde İleri Araştırma Yöntemleri ve Uygulamalar*, Beta.
18. PUNCH, K. F. (2005), *Sosyal Araştırmalara Giriş Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, Siyasal.

19. PUPPIS M. ve Van Den Bulck, H. (2019) "Doing Media Policy Research", içinde, Van den Bulck, H., Puppis, M., Donders, K. Van Audenhove, L. (der.) *The Palgrave Handbook of Methods for Media Policy Research*, Palgrave-Macmillan.
20. ROSENBERG, A. (2015) *Bilim Felsefesi: Çağdaş Bir Giriş*, Dipnot.
21. QUINTON, S. ve Smallbone, T. (2006) *Postgraduate Research in Business: a Critical Guide*, Sage.
22. SAUNDERS, M. NK, Lewis, P. ve Thornhill, A. (1997), *Research Methodsfor Business Students*, Financial Times Pitman.
23. SEKARAN, U. ve Bougie, R. (2016) *Research Methods for Business: A Skill Building Approach*, 7. Baskı. Wiley.
24. WALLIMAN, N. (2006) *Social Research Methods*, Sage Publications.